

KITOBXONLIK KOMPETENSIYASINING MOHIYATI VA TARKIBIY QISMLARI

Maxmudova Shoira Shavkat qizi

Jizzax davlat pedagogika universiteti

Ta'lim va tarbiya nazariyasi va metodikasi

(boshlang'ich ta'lim)mutaxassisligi magistranti

Annotatsiya. Mazkur ilmiy maqolada kitobxonlik kompetensiyasining zamonaviy pedagogikadagi o'rni, uning nazariy-metodologik asoslari va tarkibiy tuzilmasi keng qamrovda tahlil qilinadi. Maqolada kompetensiyaviy yondashuv, funksional savodxonlik va o'qish faoliyatining kognitiv-psixologik mexanizmlariga tayanildi. Xalqaro baholash dasturlari, xususan, PIRLS, OECD tomonidan ishlab chiqilgan konseptual yondashuvlar hamda UNESCO hujjatlari asosida kitobxonlik kompetensiyasining kognitiv, operatsion, motivatsion-qiyamat va refleksiv-baholovchi komponentlari aniqlashtirildi. Tadqiqot natijalari boshlang'ich ta'limda o'qish savodxonligini rivojlantirishning nazariy modelini takomillashtirishga xizmat qiladi.

Kalit so'zlar: kitobxonlik kompetensiyasi, o'qish savodxonligi, funksional savodxonlik, kompetensiyaviy yondashuv, PIRLS, boshlang'ich ta'lim.

Аннотация. В данной научной статье всесторонне анализируется роль читательской компетентности в современной педагогике, её теоретико-методологические основы и структурный состав. В статье опираются на компетентностный подход, функциональную грамотность и когнитивно-психологические механизмы читательской деятельности. На основе международных оценочных программ, в частности PIRLS, концептуальных подходов, разработанных OECD, а также документов UNESCO, были определены когнитивный, операциональный, мотивационно-ценностный и рефлексивно-оценочный компоненты читательской компетентности. Результаты исследования способствуют совершенствованию теоретической модели развития читательской грамотности в начальном образовании.

Ключевые слова: читательская компетентность, читательская грамотность, функциональная грамотность, компетентностный подход, PIRLS, начальное образование.

Abstract. This scientific article provides a comprehensive analysis of the role of reading competence in modern pedagogy, its theoretical and methodological foundations, and its structural components. The study is based on the competency-based approach, functional literacy, and the cognitive-psychological mechanisms of reading activity. Drawing on international assessment programs, particularly PIRLS, conceptual frameworks developed by the OECD, and UNESCO documents, the cognitive, operational, motivational-value, and reflective-evaluative components of reading competence are identified. The research findings

contribute to improving the theoretical model for developing reading literacy in primary education.

Keywords: *reading competence, reading literacy, functional literacy, competency-based approach, PIRLS, primary education.*

Kirish

Globallashuv va raqamli axborot oqimi kuchaygan XXI asrda ta'lim tizimining asosiy vazifasi shaxsni tayyor bilimlar bilan qurollantirish emas, balki uni axborotni mustaqil izlash, tahlil qilish, talqin etish va hayotiy vaziyatlarda samarali qo'llay olishga o'rgatishdan iborat. Shu bois zamonaviy pedagogika fanida kompetensiyaviy yondashuv ustuvor metodologik yo'nalish sifatida shakllandi. Mazkur yondashuv doirasida kitobxonlik kompetensiyasi barcha tayanch kompetensiyalarni rivojlantirish uchun asos bo'lib xizmat qiladi. Chunki o'qish faoliyati matematika, tabiiy fanlar, ijtimoiy fanlar va hatto raqamli savodxonlikning ham poydevorini tashkil etadi. Ilmiy manbalarda ta'kidlanishicha, o'quvchining ta'lim jarayonidagi muvaffaqiyati ko'p jihatdan uning matn bilan ishlash qobiliyatiga bog'liq.

PIRLS tadqiqotida o'qish savodxonligi "o'quvchining jamiyatda samarali ishtirok etishi uchun zarur bo'lgan yozma matnlarni tushunish, ulardan foydalanish va ularga shaxsiy munosabat bildirish qobiliyati" sifatida talqin qilinadi. Ushbu yondashuv kitobxonlik kompetensiyasini tor ma'nodagi texnik o'qishdan chiqarib, uni ijtimoiy-intellektual faoliyat darajasiga ko'taradi. O'zbekiston ta'lim tizimida boshlang'ich sinflardan boshlab o'qish savodxonligini rivojlantirish davlat ta'lim siyosatining muhim yo'nalishlaridan biriga aylandi. Shu nuqtayi nazardan, kitobxonlik kompetensiyasining mohiyati va tarkibiy qismlarini chuqur ilmiy asosda yoritish dolzarb ilmiy-pedagogik muammo hisoblanadi.

Tadqiqot metodologiyasi

Ilmiy adabiyotlarni tizimli tahlil qilish – kitobxonlik kompetensiyasi va o'qish savodxonligiga oid xalqaro va milliy manbalarning mazmuniy tahlili amalga oshirildi.

Kontent-tahlil – PIRLS, PISA va UNESCO hujjatlarida ilgari surilgan tushunchalar va mezonlar aniqlandi.

Taqqoslama metod – turli mualliflarning kitobxonlik kompetensiyasi haqidagi qarashlari solishtirildi.

Tizimli-strukturaviy yondashuv – kompetensiyaning tarkibiy qismlarini yaxlit tizim sifatida ko'rib chiqildi.

Deduktiv va induktiv tahlil – umumiy nazariy qoidalardan xususiy xulosalar chiqarildi va aksincha.

Natijalar

Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatdiki, kitobxonlik kompetensiyasi ko'p qirrali pedagogik hodisa bo'lib, u bir-biri bilan uzviy bog'langan to'rt asosiy komponentdan iborat.

1. Kognitiv komponent: matnni tushunish va anglash mexanizmlari

Kognitiv komponent kitobxonlik kompetensiyasining markaziy yadrosi hisoblanadi. Ushbu komponent o'quvchining matndan ochiq axborotni aniqlashi, yashirin ma'nolarni anglash, sabab-oqibat aloqalarini aniqlash, asosiy va ikkinchi darajali fikrlarni farqlash, matn strukturasi tushunish qobiliyatlarini qamrab oladi. Ilmiy tadqiqotlarda ta'kidlanishicha,

boshlang'ich sinf o'quvchilarida matnni tushunish jarayoni bosqichma-bosqich rivojlanadi: dastlab ochiq va aniq ma'lumotni tushunish, so'ng yashirin ma'noni anglash va nihoyat tanqidiy baholash darajasi shakllanadi. PIRLS tadqiqotida aynan shu bosqichlar asosiy baholash mezonlari sifatida belgilangan.

2. Amaliy-operatsion komponent: bilimlarni qo'llash faoliyati

Mazkur komponent o'quvchining o'qilgan matn asosida faoliyat yurita olish qobiliyatini ifodalaydi. U quyidagilarni o'z ichiga oladi:

- savollarga asoslangan javoblar berish;
- jadval, diagramma va sxemalar bilan ishlash;
- matndan olingan axborotni real vaziyatlarda qo'llash;
- muammoli vaziyatlarga yechim topish.

OECD tomonidan ishlab chiqilgan PISA konsepsiyasida o'qish savodxonligi bilimlarning funksional qo'llanilishi orqali baholanadi. Bu esa kitobxonlik kompetensiyasining faqat akademik emas, balki amaliy hayotiy ahamiyatga ega ekanligini ko'rsatadi.

3. Motivatsion-qiyamat komponent: o'qishga ichki ehtiyoj

Motivatsion komponent kitobxonlik kompetensiyasining barqarorligini ta'minlovchi asosiy omillardan biridir. Ilmiy manbalarga ko'ra, o'quvchida kitob o'qishga qiziqish, bilim olishga ijobiy munosabat, mustaqil mutolaa ehtiyoji shakllanmagan bo'lsa, yuqori kognitiv natijalarga erishish qiyinlashadi. UNESCO hisobotlarida o'qish madaniyati shaxsning umumiy madaniy va ijtimoiy rivojlanish darajasi bilan bevosita bog'liqligi qayd etilgan.

4. Refleksiv-baholovchi komponent: tanqidiy fikrlash

Refleksiv komponent yuqori darajadagi kitobxonlik kompetensiyasining ko'rsatkichi hisoblanadi. U o'quvchining o'qilgan matnga shaxsiy munosabat bildirish, muallif fikrini baholash, o'z tushunish jarayonini tahlil qilish, xatolarni anglash va tuzatish qobiliyatlarini ifodalaydi. Bu komponent o'quvchini passiv axborot iste'molchidan faol, tanqidiy fikrlovchi shaxsga aylantiradi.

Muhokama

Tahlil natijalari shuni ko'rsatadiki, kitobxonlik kompetensiyasi faqat o'qish texnikasini egallash bilan cheklanmaydi. Aksincha, u intellektual, ijtimoiy va shaxsiy rivojlanish jarayonlarining integratsiyasini ta'minlaydi. Xalqaro tadqiqotlar tajribasi shuni ko'rsatadiki, yuqori natijalarga erishgan ta'lim tizimlarida o'qish darslari tahliliy savollar, muhokama va refleksiya asosida tashkil etiladi. Agar ta'lim jarayonida faqat tez va to'g'ri o'qishga urg'u berilsa, o'quvchining tanqidiy va ijodiy fikrlash salohiyati yetarli darajada rivojlanmaydi. Shu bois boshlang'ich ta'limda kitobxonlik kompetensiyasini rivojlantirish kompleks pedagogik yondashuvni talab etadi.

Xulosa

Xulosa qilib aytganda, boshlang'ich ta'limda kitobxonlik kompetensiyasini rivojlantirish ta'lim sifatini oshirishning muhim sharti bo'lib, mazkur tadqiqot natijalari o'qish savodxonligini rivojlantirishga qaratilgan nazariy va amaliy ishlanmalarni takomillashtirishda muhim ilmiy-amaliy ahamiyat kasb etadi. Ushbu xulosalar pedagog kadrlar tayyorlash, o'quv

dasturlarini takomillashtirish va baholash tizimini modernizatsiya qilish jarayonlarida samarali qo'llanishi mumkin:

1. Kitobxonlik kompetensiyasi shaxsning intellektual va ijtimoiy rivojlanishida markaziy o'rin egallaydi.
2. Kitobxonlik kognitiv, amaliy-operatsion, motivatsion-qiymat va refleksiv-baholovchi komponentlardan iborat murakkab tizimdir.
3. Boshlang'ich ta'lim bosqichida ushbu kompetensiyani shakllantirish keyingi ta'lim muvaffaqiyatining mustahkam poydevorini yaratadi.
4. Xalqaro baholash dasturlari talablari bilan uyg'unlashgan yondashuv milliy ta'lim sifatini oshirishga xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. PIRLS 2021 Assessment Framework. TIMSS & PIRLS International Study Center.
2. OECD. PISA Reading Literacy Framework. Paris, 2019.
3. UNESCO. Global Education Monitoring Report. Paris, 2020.
4. Qodirova F.R. O'qish savodxonligini rivojlantirish metodikasi. – Toshkent, 2021.
5. Rasulov A.M. Boshlang'ich ta'limda kompetensiyaviy yondashuv. – Toshkent, 2022.